

УДК 94:622.012:338.246.8(477)«1943/1945»

**МОБІЛІЗАЦІЯ КОМУНІСТИЧНИМ
РЕЖИМОМ СЕЛЯН НА ВІДБУДОВУ
ГІРНИЧОРУДНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ
УКРАЇНИ (1943–1945 РР.)****MOBILIZATION BY THE COMMUNIST REGIME
OF THE PEASANTS FOR THE RESTORATION
OF THE MINING INDUSTRY OF UKRAINE
(1943–1945)****Терентьев М. О.,**

здобувач кафедри етнології та краєзнавства,
Національний педагогічний університет
ім. М. П. Драгоманова, депутат Київської міської
ради (Київ, Україна), e-mail: Kafetno@ukr.net

Terentyev M. O.,

applicant of the Department of Ethnology and
Local Lore, National Pedagogical Dragomanov
University, deputy of the Kyiv City Council
(Kyiv, Ukraine), e-mail: Kafetno@ukr.net

*Аналізується політика комуністичного режиму щодо мобілізації
селян України для відбудови Криворізького залізничного та Нікополь–
Марганцевого басейнів в 1943–1945 роки.*

Ключові слова: українські селяни, мобілізація, комуністичний
режим, гірничорудна промисловість.

*The policy of the communist regime concerning the mobilization of
Ukrainian peasants for the reconstruction of the Kryvyi Rih Iron Ore and the
Nikopol–Manganets Basins in 1943–1945 is analyzed.*

Keywords: Ukrainian peasants, mobilization, communist regime, mining
industry.

Криворізький залізничний і Нікопольський марганцевий басейни займали вагомим місце у воєнно–промисловому комплексі СРСР. У 1940 р. 50,5 тис. гірників, які працювали на 22 рудниках видобували 20,2 млн. т. високоякісної руди, що становило 67,6% загальносоюзного видобутку, а 7–тисячний колектив тресту «Нікополь–Марганець» давав 2,6 млн. т. марганцевої руди (33% загальносоюзного обсягу) [21, арк. 45–46; 16; 10, с. 84–85; 20, с. 55–56]. Їх відбудова мала вагомим значення для нарощування виробництва озброєння для Червоної армії.

Одним з питань, що не знайшло свого належного висвітлення, є участь сільського населення України у відбудові промисловості, зокрема гірничорудної, в роки Другої світової війни. Окремі аспекти теми знайшли відображення у монографіях І. Кучми [9], Г. Кравченко [8], П. Снітко [13], П. Чернеги [19; 20], колективних працях [5; 6; 17; 18] та ін. Натомість, мобілізація комуністичним режимом селян України на відбудову гірничорудної промисловості не знайшла належного комплексного вивчення у радянській і вітчизняній історіографії.

Нестача робочої сили в містах, промислових центрах була однією з основних причин повільного відновлення промислового виробництва. Тому владні органи, починаючи з Державного комітету оборони (ДКО) СРСР, центральних, республіканських партійних і радянських структур, вдалися до масової мобілізації сільського населення. Не зважаючи на те, що перед селянами

стояло надзвичайно складне завдання щодо відбудови зруйнованого сільського господарства, сотні тисяч колгоспників за примусовою мобілізацією вивозилися на відбудову промислових підприємств і залізниць.

Згідно постанови ДКО СРСР від 23 квітня 1944 р. республіканська влада повинна була виконати наступні завдання: у Криворізькому басейні в 1944 р. відновити і здати в експлуатацію першочергово 33 шахти з проектною потужністю 7,370 тис. тон на рік; приступити до відновлювальних робіт на 34 шахтах, які необхідно ввести в дію у 1945–1946 рр.; відновити завод гірничорудного машинобудування «Комуніст» і 125000 кв. м. житлої площі [13, с. 29]. У Нікополь–Марганцевому басейні: в 1944 р. відбудувати і здати в експлуатацію 9 шахт і дві руднопромислові фабрики; приступити до відновлення 6 шахт і ввести їх в дію у 1945 р.; завершити будівництво трьох нових шахт; почати відбудову центральних механічних майстерень [9, с. 18–19].

Впродовж 1944–1945 рр. на шахти Криворіжжя і Нікопольщини повернули 1500 будівельників евакуйованих у східні регіони СРСР і мобілізували не призваних до лав Червоної армії робітників, інженерно–технічних працівників. До відбудови гірничорудної галузі примусово залучали мешканців міст, селищ, селян навколишніх сільських районів. Газета «Правда України» від 23 липня 1944 р. сповіщала з притаманним їй пафосом й ідеалізацією ситуації, що з перших днів визволення Кривого Рогу і Нікополь–Марганцю гірники взяли по–бойовому за відновлення рідних шахт. Все населення гірничих селищ, від малого до великого, вийшли на відбудову рідної гірничодобувної промисловості. Насправді були мобілізовані селяни сталінським режимом, залишивши колгоспи й власні господарства під загрозою покарань.

ДКО СРСР заборонив мобілізацію працівників підприємств і автомобільний транспорт до Червоної армії, а також на інші підприємства України та за її межі. Він зобов'язав владу УРСР забезпечити басейни продовольчими і промисловими товарами за підвищеними нормами, встановленими для робітників і спеціалістів Донбасу, що було виконано частково.

Вжиті заходи сприяли поліпшенню ситуації на відбудові гірничорудної промисловості, налагодженню видобутку руди для металургійних заводів. Проте, нестача робітничих кадрів, інженерно–технічних спеціалістів стала на перешкоді виконання завдань, що стояли перед працівниками галузі. Натомість, уряд СРСР вимагав від гірників Криворіжжя і Нікопольщини лише відбудови рудників і шахт, а й видобути у третьому кварталі 1944 р. залізної і марганцевої руди втричі більше ніж у другому. Проте нестача обладнання, інструментів, будівельних матеріалів й особливо робочої сили стала на заваді вчасного виконання поставлених завдань. Переважна більшість чоловічого населення, зокрема й робітників залізничних шахт, було мобілізовано до Червоної армії, а інших

відправили на підприємства тилу. Значну кількість робітників і спеціалістів, обладнання тресту «Дзержинськруд» евакуювали на Бакальські та Златоустовські рудники Челябінської області, а понад 1500 рудокопів на підприємства тресту «Красноуралмідьруда» Свердловської області. Загін гірників тресту «Нікополь–Марганець» евакуювали в селище Полуночне Свердловської області для розробки нових родовищ залізної руди, а групу спеціалістів гірничої справи на Магнітогорський металургійний комбінат Російської РФСР [20, с. 55–56; 23, арк. 15–16].

У період німецької окупації на роботи до Німеччини лише з Кривбасу було вивезено понад 8 тис. робітників. На звільненій території басейну залишилася зовсім незначна кількість трудового люду і дуже мало власне спеціалістів – гірників. Це були переважно жінки, підлітки, пенсіонери, частково юнаки, які підросли до призовного віку і їх негайно мобілізували до лав діючої армії. Згідно матеріалів зібраних місцевими органами влади, на п'ятий день після визволення Криворізько–Марганцевого басейну, загальна кількість населення в цих районах не перевищувала 24% довоєнного 1941 р. Що ж стосувалося спеціалістів, гірників провідних професій: бурильників, прохідників, кріпильників не було майже зовсім [9, с. 32].

ЦК КПРС і Раднарком СРСР розглянули і затвердили пропозиції тресту «Кривбасруд» щодо комплектування робітничими кадрами і спеціалістами галузі. Планувалося організувати школи фабрично–заводського навчання (ФЗН) чисельністю до 3 тис. учнів із мобілізованих селян, підготувати 1,5 тис. нових кваліфікованих бурильників, прохідників, кріпильників та інших фахівців через індивідуальне навчання на робочому місці кадровими робітниками. Належало також повернути робітників з підприємств тилових районів СРСР, які до війни працювали в Кривбасі і Марганці, а також відновити навчальний процес в інститутах і технікумах з підготовки кадрів вищої кваліфікації для гірничорудної промисловості.

Варто зазначити, що оскільки, як ми зауважили, робочої сили не вистачало, ДКО СРСР, ЦК ВКП(б), РНК СРСР зобов'язали республіканські партійні і радянські органи влади забезпечити галузь працівниками за рахунок масової мобілізації сільського населення. На виконання завдань центральних органів влади ЦК КП(б)У і РНК УРСР 18 липня 1944 р. ухвалили спільну постанову «Про шефство областей України над рудоуправліннями трестів «Кривбасруд» і «Нікополь–Марганець». Без відновлення цих басейнів, вказувалося в постанові, неможливо забезпечити залізною і марганцевою рудами чорної металургії в районах звільнених від німецьких окупантів. Партійні й радянські органи Дніпропетровської, Київської, Кіровоградської, Миколаївської, Одеської, Сумської і Чернігівської областей розпочали мобілізацію для роботи на рудниках сільської молоді, переважно підлітків і жінок, налагоджували

забезпечення галузі лісоматеріалами, продуктами сільського господарства [18, с. 504].

За даними документів і матеріалів, що нам вдалося опрацювати, досліджень авторів, які вивчали питання, селяни не виявляли бажання добровільно їхати на відбудову гірничорудної промисловості. Вони, не дивлячись на агітаційні заклики влади, далекі від реальної оцінки ситуації, що їх тиражували преса, радіо, з різних джерел отримували правдиву інформацію про нестерпні умови праці й побуту на шахтах і рудниках. Необхідність відбудови сільського господарства, де залишилися одні жінки, діти й люди похилого віку, перспектива важкої і низькооплачуваної праці, харчування на межі виживання, відсутність спецодягу, взуття, належного медичного обслуговування лякало селян. Це вони знали від людей, які свого часу були примусово мобілізовані на відбудову промисловості, але не витримали важких незгод, самовільно залишали виробництво, поверталися в колгоспи, набувши статусу правопорушників. Їх дії в умовах воєнного часу кваліфікувалися як «трудове дезертирство» і каралися законом.

Органи влади для забезпечення рудників робочою силою вдавалися до традиційної відпрацьованих комуністичним режимом пропагандистських і агітаційних методів, зокрема організації звернень підібраних для цього активістів колгоспних артіль і радгоспів. Одеський обком партії наприкінці липня 1944 р., за вказівкою ЦК КП(б)У, доручив Янівському (нині Іванівському) райкому підготувати звернення селян колгоспу «Шлях Леніна» до всіх колгоспників радянської України, яке було опубліковане в газеті «Правда України» 28 липня 1944 року. Вони закликали членів колгоспів, радгоспів, усіх селян надати допомогу гірникам Кривого Рогу і Нікополя у відбудові шахт і рудників, заявляючи що артіль успішно виконала всі сільськогосподарські роботи й готуються до збирання нового урожаю, і бере шефство над однією із шахт рудоуправління ім. Леніна тресту «Кривбасруд» [1].

Бюро Одеського обкому КП(б)У і виконавчий комітет обласної ради депутатів трудящих схвалили почин колгоспників артілі «Шлях Леніна», дали розпорядження партійним організаціям, виконавчим комітетам районних, сільських рад, правлінням колгоспів і керівникам радгоспів організувати масову агітаційно–пропагандистську кампанію через радіо, пресу, провести збори, бесіди, лекційні виступи перед сільським населенням щодо підтримки і практичної реалізації звернення колгоспників [3, с. 97].

Внаслідок, переважно організаційно–примусових дій, а також широкої пропаганди і агітації влади Янівського, Овідіопольського, Біляєвського, Фрунзевського та інших районів Одещини було мобілізовано 5 тис. селян, крім того сільське населення зібрало і відправило гірникам продукти харчування [13, с. 25].

Партійні органи Миколаївської області і виконавчі комітети обласної і районних рад спільно

з силовими структурами й комсомольськими організаціями створили спеціальні бригади для розгортання активної пропагандистської і мобілізаційної роботи серед населення. Для агітації залучали колгоспників, які вже працювали на рудниках Кривбасу, зокрема Олену Федоренко, Лідію Бойко, Ольгу Жигалкіну, Марію Холодулько, Віру Веселкіну, які на сторінках газет і на радіо зачитували підготовлені працівниками ідеологічних відділів райкомів партії і комсомолу радужні звернення до селян, де вони закликали їх до праці на відбудові Криворізького і Нікополь–Марганцевого басейнів [13, с. 26].

Незадовільні умови праці й побуту робітників шахт і рудників спричинили велику захворюваність і дезертирство кадрів. Заходи партійних, радянських і профспілкових органів, що носили ознаки агітаційно–пропагандистського характеру не сприяли мобілізації селян. Президія ЦК профспілки робітників залізорудної промисловості Півдня СРСР, ухвалюючи 5 серпня 1944 р. постанову «Про шефство областей і районів України над рудоуправліннями трестів «Кривбасруда» і «Нікополь–Марганець», закликала низові профспілкові комітети першочергово займатися організацією житлово–побутових умов селян, мобілізованих на підприємства, забезпеченням їх хоч яким би спецодягом, взуттям. ЦК профспілки зобов'язав рудничні комітети виявити особливу увагу і турботу про селян, які прибули для роботи на шахти і рудники, створити для них затишну, товариську обстановку. Особливу увагу звернути на забезпечення гуртожитків постільною білизною, елементарними меблями, яких не було, господарським інвентарем, на своєчасну видачу продовольчих карток і харчування в їдальнях. Адміністрації і профспілковим організаціям було вказано на необхідність організації шефства кадрових робітників над колгоспниками для оволодіння ними гірничими спеціальностями, ознайомлення з правилами техніки безпеки праці, що стимулюватиме їх виробничу діяльність, прагнення підвищувати продуктивність праці [5, с. 293]. Вжиті заходи, на думку владних очільників, повинні були впливати на свідомість робітників і мобілізованих колгоспників, заохочувати їх до позаекономічних форм праці, зокрема участі в соціалістичному змаганні, стахановському русі тощо.

Одним із головних важелів у мобілізаційних заходах серед колгоспників Одеської області була також агітаційно–масова робота, що її розгорнули партійні організації всіх рівнів. Особливого натиску зазнали районні, колгоспні партійні осередки, сільські ради, від яких залежав примусовий набір робочої сили. Однак внаслідок обезлюднення сільських районів України влада не могла забезпечити навіть за допомогою примусу набору колгоспників. Сільські ради, правління колгоспів змушені були направляти на відбудову жінок і підлітків. Зокрема влітку 1944 р. на шахти і рудники Криворіжжя примусово мобілізували 8 тис. жінок, переважно колгоспниць [20, с. 112].

Безумовно, що це не могло вирішити проблему кадрів. Цілком очевидно, що їх ненавчених будь–якої спеціальності, не можна було використовувати на роботах, зокрема підземних, які потребували кваліфікованої підготовки. Більшість жінок на перших порах використовували на допоміжних роботах, розбиранні завалів, розчищенні майданчиків під будівництво. У 1945 р. на шахтах і рудниках тресту «Кривбасруда» працювали 7566 жінок, які становили близько половини всіх працівників. За матеріалами дослідників, в результаті поєднання активної агітаційно–пропагандистської роботи партійного активу з мобілізаційними заходами влади в сільських районах звільнених областей вдалося відправити на відбудову гірничорудної промисловості десятки тисяч людей, головним чином сільської молоді. До роботи на підприємствах Спеціального будівельного тресту №2 на червень 1944 р. з усіх областей України було мобілізовано 10574 колгоспників. У липні Кривбас відбудовували вже 13429 робітників. Вони відновили роботу 11 шахт і видобули для металургійних заводів Донбасу і Придніпров'я 30 тис. т. залізної руди. На початок 1945 р. влада мобілізувала на відбудову і видобуток залізної руди 19,4 тис. людей більшість яких становили сільські жителі [21, арк. 44–46; 19, с. 86, 99; 13, с. 26–27].

Забезпечення робітничими кадрами також гостро постало перед керівництвом тресту «Нікополь–Марганець». Повернення на виробництво пенсіонерів, масове залучення жінок і підлітків не могло вирішити проблему, навіть за рахунок перших мобілізацій сільського населення. У грудні 1944 р. на наземних роботах тресту працювало лише 2,3 тис. робітників, які видобули понад 50,1 тис. т марганцевої руди [23, арк. 41–45; 20, с. 113]. Відбудова і налагодження видобутку марганцевих руд потребувало додаткової робочої сили. Керівники тресту зверталися до партійних і радянських органів влади щодо надання допомоги у підготовці кваліфікованих робітників. Подібна проблема стояла також і перед керівництвом тресту «Кривбасруда» у процесі введення в експлуатацію залізорудних і марганцевих рудників.

Підготовка кадрів на підприємствах трестів «Кривбасруда» і «Нікополь–Марганець» здійснювалася переважно індивідуально–бригадним методом без відриву від виробництва. Кваліфіковані робітники, пенсіонери, залучені до відбудови гірничорудної промисловості, допомагали сільським хлопцям і дівчатам здобувати професії, оволодіти суміжними спеціальностями, набувати певних теоретичних знань. Лише за 5 місяців 1944 р. в Кривбасі таким способом було підготовлено 4 тис. робітників, зокрема 600 бригадирів і 20 майстрів. Біля 10 тис. мобілізованих селян оволоділи різними спеціальностями на підприємствах «Спецбудтресту» №2. Нещодавні колгоспники ставали кваліфікованими гірниками і будівельниками. Незначне число робітничих кадрів готували навчально–курсові комбінати, де працювали курси підвищення кваліфікації

робітників провідних професій – бурильники, кріпильники, машиністи, майстрів, бригадирів, нормувальників. Виробничим навчанням в 1945 р. було охоплено 6524 мобілізованих колгоспників [9, с. 31–32].

Важливою формою підготовки спеціалістів різних професій гірничорудної галузі були нечисельні школи ФЗН і ремісничі училища, які також відновлювали діяльність. Ці професійні навчальні заклади готували спеціалістів з терміном навчання від 6 до 12 місяців залежно від професії. Школи ФЗО впродовж 1945 р. підготували 4611 робітників 30 різних професій гірничорудної промисловості, серед них: бурильників – 583, кріпильників – 483, прохідників – 295, забійників – 168. За даними архівних джерел, переважно більшість учнівського контингенту шкіл ФЗН і гірничих ремісничих училищ складали сільські хлопці й дівчата, які набиралися на навчання «шляхом планової мобілізації з різних областей України» [9, с. 34–35].

Мобілізовану на шахти і рудники Кривбасу і Нікополь–Марганця сільську молодь залучали до участі у різних формах соціалістичного змагання. Перемога в ньому давала переваги для отримання певних пільг, зокрема нагород і грошового заохочення. У травні 1944 р. в гірничорудній промисловості працювало 139 комсомольсько–молодіжних бригад, липні – 231, а наприкінці року в Криворізькому басейні працювало 1613 бригад, з яких 580 за високопродуктивну роботу отримали звання «фронтівих» [20, с. 157–158].

Варто зазначити, що звання «фронтівих бригад» Криворізьким міським комітетом комсомолу було запроваджене в травні 1944 р. Згідно умов соціалістичного змагання для отримання такого звання потрібно було виконувати виробничі завдання на підземних роботах не менше ніж 175% від плану, а на поверхні – не менше 200%. Крім того, кожен член бригади мав підвищувати свою кваліфікацію, навчити своєї майстерності 2–3 гірників, відпрацювати не менше 60 годин на відбудові селищ рудокопів у позаурочний час, оволодіти однією з військових спеціальностей [9, с. 22].

Варто зазначити, що фантазії партійних ідеологів щодо творення позаекономічних методів, способів та форм праці і змагання на виробництві були невичерпними. У гірничорудній промисловості широко практикувалося індивідуальне зобов'язання на одну зміну, погодинне змагання робітників, які тільки починали працювати, змагання за звання відмінника, за доглядом за станком, за професіями, за суміщення професій.

Крім новостворених форм соціалістичного змагання, в гірничорудній промисловості широко пропагувалися методи і способи роботи відомих на той час передовиків виробництва, майстрів багатозабійного методу буріння О. Семиволоса, І. Завертайла, С. Голубаря, С. Єременка, Н. Єгорової, О. Митрофанова та інших. Вони прославилися своїми здобутками ще у довоєнні роки і на рудниках Уралу в евакуації. У них на

відбудові Кривбасу було немало послідовників із мобілізованих селян. Зокрема О. Митрофанов, відомий бурильник шахти ім. Комінтерну навчив своєї професії 12 колишніх колгоспників. Більшість їх виконували виробничі завдання на 200 і більше відсотків. На 250–300% виконували виробничу норму О. Морока [22, арк. 32–34; 13, с. 26–31; 17, с. 206].

Слід зауважити, що вище названим стахановцям для встановлення рекорду адміністрація створювала особливі умови, звільнивши їх від усіх підсобних робіт, які виконували інші робітники. Подібним чином встановлювали свої рекорди й інші бурильники, зокрема І. Кобзар, І. Стадник, П. Міхно, О. Довженко, В. Янченко, І. Жеваго, О. Дунда, І. Кравець та ін. За підсумками індивідуального змагання в 1944 р. звання кращий за професією були удостоєні 2487 гірників Криворіжжя і Нікополь–Марганця. Впродовж 1943–1945 рр. колективи підприємств гірничорудної промисловості України 31 раз перемагали у всесоюзному змаганні [20, с. 155].

Масова мобілізація селян на відбудову гірничорудної промисловості, використання економічних, а особливо позаекономічних, тобто безоплатних форм праці, давали вагомий вигоди для економічних коштів, матеріалів, робочої сили та сприяли підвищенню продуктивності праці й достроковому виконанню планів відбудовних робіт. Зокрема, за 10 місяців 1944 р. трестом «Кривбасруда» було освоєно коштів капіталовкладень на суму 115700 тис. крб. при плані 75 млн. крб. Наприкінці року будівельники і гірники здали в експлуатацію 31 велику шахту. Трест «Нікополь–Марганець» виконав план капітального будівництва за 10 місяців на 105%, а річні завдання завершив достроково. Впродовж 1944–1945 рр. гірники Криворізького залізорудного і Нікопольського марганцевого трестів відновили роботу 56 шахт і рудників, чотири збагачувальні фабрики, завод гірничорудного машинобудування. Трудові колективи Криворізького басейну видобули біля 4,7 млн. т. залізної руди для металургійних заводів України [9, с. 23–24, 27; 6, с. 402].

У відбудові Криворізького залізорудного і Нікополь–Марганцевого басейнів, як і загалом всієї промисловості республіки, спостерігалися великі труднощі. Не вистачало будівельних матеріалів, обладнання, механізмів, техніки, зокрема електровозів, мотовозів, вагонеток, інструментів, запасних частин до підйомних машин, скреперних лебідок, рейок, шпал, стрілочних переводів.

Масова мобілізація селян України на відбудову промисловості за умов, коли всі сільські чоловіки призовного віку і навіть підлітки, немало дівчат віком від 16 років були мобілізовані до лав Червоної армії, коли окупанти вивезли до Німеччини щонайменше понад 2 млн. мешканців села і пограбували сільське господарство, була складним завданням комуністичного режиму і наклала негативний відбиток на відновлення як промислового так і сільськогосподарського виробництва.

Мобілізаційні комісії в областях, районах і сільських радах, відповідно до постанов центральних органів влади, масово відправляли сільську молодь на відбудову зруйнованих підприємств під загрозою кримінальної відповідальності для тих, хто чинив опір чи навіть не виявляв бажання їхати на навчання у ремісничі училища і школи ФЗН. Мобілізованим за нормами законодавства воєнної доби заборонялося самовільно, за власним бажанням звільнятися з роботи і порушувати трудову дисципліну, за що карали тюремним ув'язненням. Президія Верховної Ради СРСР низкою указів від 13 квітня і 1 грудня, постанови РНК СРСР від 10 серпня 1942 р. ухвалили застосовувати трудову повинність до чоловіків віком від 14 до 55 років і жінок – від 14 до 50 років. Карна відповідальність за порушення трудового режиму розповсюджувалася на все працездатне населення [12, с. 64, 68, 104; 15, с. 9, 13, 18, 29–33].

Сталінський режим, не зважаючи на жорстокі заходи, не зміг забезпечити виконання у повному обсязі планів мобілізації селян. Примусово зібрані, вони вже на пунктах відправлення в нестерпних побутових умовах тижнями чекали транспорту, нерідко пішки долали десятки кілометрів до залізничних станцій. Однією з вагомих причин небажання колгоспників й молоді їхати на відбудову промислових підприємств були незадовільні, на межі виживання, умови життя і праці. Вони працювали у власному одязі і взутті. Їх у переважній більшості поселяли в землянках, сараях, підвалах, напівзруйнованих бараках, інших непридатних для життя приміщеннях. У кращому випадку для житла відводилися старі цегляні казарми, новозбудовані бараки без перегородок на сотні людей, обладнані нарами в два яруси. Їх не забезпечували постільною білизною: матрацами, подушками, простирадлами, ковдрами і меблями. Незадовільним було харчування, погано працювали, або й зовсім не працювали їдальні, їжа складалася з пісних борщів, супів, каш. Не вистачало навіть хліба через незадовільну роботу відповідних постачальних організацій. Досить часто харчували два, а то і один раз на добу.

Жахливі умови життя і праці призводили до постійної плинності робітничих кадрів, спостерігалось їх масове звільнення і самовільне залишення виробництва. Органи влади змушені були застосовувати примусові заходи проти так званих «трудоу дезертирів». Внутрішні війська й міліція розшукувала їх, а військові трибунали застосовували до них указ Президії Верховної Ради СРСР від 26 грудня 1941 р. «Про відповідальність робітників і службовців підприємств воєнної промисловості за самовільне залишення підприємств», за яким карали ув'язненням терміном від 3 до 8 років [15, с. 64–68]. Тільки впродовж липня – серпня 1944 р. в Україні було притягнуто до кримінальної відповідальності понад 30 тис. «дезертирів з виробництва», ще 32,6 тис. – розшукувалися [7, с. 299].

Цілком очевидно, що без створення належних умов праці і життя для робітників, зокрема і

мобілізованих колгоспників, було неможливо утримати їх на промислових об'єктах. Партійні й радянські органи, адміністрація шахт і рудників переймалися в першу чергу відбудовою промисловості, піклування про людей, як і до війни, залишалось другорядним завданням. Це було властиве загалом сталінській тоталітарній системі, коли на фронтах війни і в тилу гинули десятки мільйонів військових і цивільних громадян.

Разом з тим, партійні очільники все ж змушені були оцінити вагомий внесок українського селянина у відбудову і розвиток гірничорудної промисловості. Заступник секретаря ЦК КП(б) У з металургійної промисловості І. Горобець в центральному партійному органі – газеті «Правда України» визнав, що разом з кадровими гірниками–криворіжцями в боротьбу за відбудову залізничного басейну включилися нові робітники – десятки тисяч нещодавніх колгоспників, які прибули на шахти з різних областей України [11].

Масова мобілізація українського селянства для відродження промисловості сприяла вирішенню сталінським режимом проблеми трудових ресурсів і ліквідації руйнівних наслідків війни. Колгоспне селянство в умовах тотальної мобілізації до лав Червоної армії, пограбування трудових ресурсів села зуміло відновити сільськогосподарське виробництво, забезпечити населення продуктами харчування, а промислові підприємства сировиною. Завдячуючи українським селянам, комуністичний режим відроджувався в усій своїй могутності, а на хліборобів України насувався новий третій Голодомор 1946–1947 рр. організований владою.

Список використаних джерел

1. Бондаренко, Т., Данилюк, І., Беспалко, С. і др., 1944. «Поможемо горнякам Криворіжжя і Никополя відновити шахти і збільшити добычу залізної руди і марганцевої руди. Ко всем колхозникам и колхозницам Советской Украины», *Правда України*, 28 июля.
2. Бровар, О. та ін., 2011. «Відбудова промисловості республіки (1943–1950 рр.)», *Україна в Другій світовій війні: Погляд з XXI століття. Історичні нариси*. В 2-х кн. Кн.2, К.
3. Буцко, НА., 1962. «Коммунистическая партия – организатор всенародной помощи Советской Украине в восстановлении народного хозяйства в годы Великой Отечественной войны», К.
4. Ветров, І., 2010. «Засоби залучення трудових ресурсів до відбудови важкої промисловості України (1943–1950 рр.)», *Сторінки воєнної історії України. Зб. наукових статей*, Вип.13, К.
5. «Днепропетровская область в годы Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945. Док. и материалы», 1962, Днепропетровск.
6. «Історія Української РСР. У 8 т. 10 кн.», 1977, Т.7. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу (1941–1945), К.
7. Коваль, МВ., 1999. «Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.)», Т.12, К.
8. Кравченко, ГС., 1970. «Экономика СССР в годы Великой Отечественной войны (1941–1945)», 2-е изд, М.
9. Кучма, ИП., 1957. «Восстановление горнорудной промышленности Украины. Из опыта работы партийных организаций Криворіжжя и Никополь–Марганецкого бассейнов (1944–1950 гг.)», Днепропетровск.
10. «Народне господарство Української РСР в 1966 році. Стат. щорічник», 1967, К.
11. *Правда України*, 1944, 23 июля.
12. «Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам (1917–1968). Сб. док.», 1968, Т.3, М.

13. Снітко, ПГ., 1967. 'В ім'я перемоги', К.
14. 'Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941–1945. Док. и материалы. В 3–х т.', 1980, Т.3, К.
15. 'Трудовое законодательство военного времени', 1943, М.
16. *Труд*, 1944, 6 июля.
17. 'Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941–1945 гг. В 3–х т.', 1975, Т.3, К.
18. 'Украинская ССР в годы Великой Отечественной войны Советского Союза. Хроника событий', 1985, К.
19. Чернега, ПМ., 1987. 'Профсоюзы Украинской ССР в годы Великой Отечественной войны (1941–1945)', К.
20. Чернега, ПМ., 2004. 'Вклад робітників України у зміцнення воєнно-економічної могутності СРСР в роки Другої світової війни (1939–1945)', К.
21. 'Центральный державний архів вищих органів влади України', Ф.4957, Оп.1, Спр.16.
22. 'Центральный державний архів громадських об'єднань України', Ф.1, Оп.18, Спр.412.
23. Там само, Оп.46, Спр.340.

References

1. Bondarenko, T., Daniljuk, I., Bespalko, S. i dr., 1944. 'Pomozhem gornjakam Krivorozh'ja i Nikopolja vosstanovit' shahty i uvelichit' dobychu zheleznoj rudy i margancevoj rudy. Ko vsem kolhoznicam i kolhoznicam Sovetskoy Ukrainy (We will help the miners of Krivoy Rog and Nikopol to restore the mines and increase the production of iron ore and manganese ore. To all collective farmers and collective farmers of Soviet Ukraine)', *Pravda Ukrainy*, 28 iulja.
2. Brovar, O. ta in., 2011. 'Vidbudova promyslovosti respubliky (1943–1950 rr.) (Rebuilding the industry of the republic (1943–1950))', *Ukrai'na v Drugij svitovij vijni: Pogljad z XXI stolittja. Istorychni narysy. V 2–h kn.* Kn.2, K.
3. Bucko, NA., 1962. 'Kommunisticheskaja partija – organizator vsenarodnoj pomoshhi Sovetskoy Ukraine v vosstanovlenii narodnogo hozjajstva v gody Velikoj Otechestvennoj vojny (The Communist Party – the organizer of the nationwide assistance to Soviet Ukraine in the restoration of the national economy during the Great Patriotic War)', K.
4. Vjetrov, I., 2010. 'Zasoby zaluchennja trudovyh resursiv do vidbudovy vazhkoi' promyslovosti Ukrai'ny (1943–1950 rr.) (Means of attracting labor resources to the rebuilding of heavy industry in Ukraine (1943–1950))', *Storinky vojennoi' istorii' Ukrai'ny. Zb. naukovykh statej*, Vyp.13, K.
5. 'Dnepropetrovskaja oblast' v gody Velikoj Otechestvennoj vojny Sovetskogo Sojuza 1941–1945. Dok. i materialy (Dnipropetrovsk region during the Great Patriotic War of the Soviet Union 1941–1945. Documents and materials)', 1962, Dnepropetrovsk.
6. 'Istorija Ukrai'ns'koi' RSR. U 8 t. 10 kn. (History of the Ukrainian SSR. 8 tons 10 books)', 1977, T.7. Ukrai'ns'ka RSR u Velykij Vitchyznjanij vijni Radjans'kogo Sojuza (1941–1945), K.
7. Koval', MV., 1999. 'Ukrai'na v Drugij svitovij i Velykij Vitchyznjanij vijnah (1939–1945 rr.) (Ukraine in the Second World War and Great Patriotic War (1939–1945))', T.12, K.
8. Kravchenko, GS., 1970. 'Jekonomika SSSR v gody Velikoj Otechestvennoj vojny (1941–1945) (Economy of the USSR during the Great Patriotic War (1941–1945))', 2–e izd. M.
9. Kuchma, IP., 1957. 'Vosstanovlenie gornorudnoj promyshlennosti Ukrainy. Iz opyta raboty partijnyh organizacij Krivorozh'ja i Nikopol'–Marganeckogo bassejnov (1944–1950 gg.) (Restoration of the mining industry of Ukraine. From the experience of the party organizations of Krivoy Rog and the Nikopol – Manganese Basins (1944–1950))', Dnepropetrovsk.
10. 'Narodne gospodarstvo Ukrai'ns'koi' RSR v 1966 roci. Stat. shhorichnyk (The People's Gospodarism of the Ukrainian Republic of RSR in 1966 Statistical statistician)', 1967, K.
11. *Pravda Ukrainy*, 1944, 23 iulja.
12. 'Reshenija partii i pravitel'stva po hozjajstvennym voprosam (1917–1968). Sb. dok. (The decisions of the party and the government on economic issues (1917–1968). Collection of documents)', 1968, T.3, M.
13. Snitko, PG., 1967. 'V im'ja peremogy (In the name of victory)', K.

14. 'Sovetskaja Ukraina v gody Velikoj Otechestvennoj vojny 1941–1945. Dok. i materialy. V 3–h t. (Soviet Ukraine during the Great Patriotic War of 1941–1945. Doc. and materials. In 3 tons)', 1980, T.3, K.
15. 'Trudovoe zakonodatel'stvo voennogo vremeni (Martial labor law)', 1943, M.
16. *Trud*, 1944, 6 iulja.
17. 'Ukrainskaja SSR v Velikoj Otechestvennoj vojne Sovetskogo Sojuza 1941–1945 gg. V 3–h t. (Ukrainian SSR in the Great Patriotic War of the Soviet Union 1941–1945 In 3 tons)', 1975, T.3, K.
18. 'Ukrainskaja SSR v gody Velikoj Otechestvennoj vojny Sovetskogo Sojuza. Hronika sobytij (Ukrainian SSR during the Great Patriotic War of the Soviet Union. Chronicle of events)', 1985, K.
19. Chernega, PM., 1987. 'Profsojuzy Ukrainskoj SSR v gody Velikoj Otechestvennoj vojny (1941–1945) (Trade unions of the Ukrainian SSR during the Great Patriotic War (1941–1945))', K.
20. Chernega, PM., 2004. 'Vklad robitnykiv Ukrai'ny u zmicennja vojenno-ekonomichnoi' mogutnosti SRSR v roky Drugoi' svitovoi' vijny (1939–1945) (Contribution of the workers of Ukraine to strengthening the military–economic power of the USSR during the Second World War (1939–1945))', K.
21. 'Central'nyj derzhavnyj arhiv vyshhyh organiv vlady Ukrai'ny (Central state archive of the highest authorities of Ukraine)', F.4957, Op.1, Spr.16.
22. 'Central'nyj derzhavnyj arhiv gromads'kyh ob'jednan' Ukrai'ny (Central State Archive of Public Associations of Ukraine)', F.1, Op.18, Spr.412.
23. Там само, Оп.46, Спр.340.

* * *